

הד עציון

מאמרים לשבועות

מאת רבני ישיבת הר עציון

יום מתן תורה

הגמרא בשבת (פז: דנה) בתאריך נתינת לוחות הברית:

תנו רבנן: בששי בחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל. רבי יוסי אומר: בשבעה בו [...] אמר לך רבי יוסי: יום אחד הוסיף משה מדעתו, דתניא: שלשה דברים עשה משה מדעתו, והסכים הקדוש ברוך הוא עמו: הוסיף יום אחד מדעתו, ופירש מן האשה, ושבר את הלוחות.

חכמים סוברים שהלוחות ניתנו ב-ו' בסיון ואילו רבי יוסי סובר שהלוחות ניתנו ב-ז' בסיון. לדעת רבי יוסי הסיבה שנתינת הלוחות התרחשה יום למחרת נובעת מהעובדה שמשה רבינו הוסיף יום מדעתו. ואף מעיר על כך המגן אברהם שלכל הדעות מוסכמת ההנחה שמשה רבינו הוסיף יום מדעתו. יוצא אם כן שקבלת התורה לא התרחשה ביום החמישים לעומר אלא ביום החמישים ואחת.

מה הסיבה לכך? מדוע משה רבינו מעכב שמים וארץ ביום שלם? נראה שמשה חש שעם ישראל לא מוכן. היה צורך ביום נוסף של הכנה לקראת קבלת התורה. ההכנה לתורה כה משמעותית עד כדי דחיית קבלת התורה לישראל ביום שלם.

לאור דברינו, מעניין שחג השבועות נחגג דווקא ביום החמישים - ביום נכונותו של הקב"ה לתת את התורה. כך שלמעשה אנו לא חוגגים את יום קבלת התורה אלא את יום מתן התורה. השמחה הגדולה היא דווקא בנתינת התורה ולא בקבלתה.

הדבר נכון גם לגבי לימוד תורה. למרות שלימוד תורה נעשה באמצעות שכל האדם, הצלחתו של הלימוד תלויה ביראת שמיים וקיום מצוות. כך עולה מתיאור המדרש את בקשתו של דוד ללמוד מהקב"ה: "ברוך אתה ה' למדני חוקיך - איני יודע כלום, אלא את למדתני" (מדרש תהלים, קמד). למרות כל ההשקעה במאמצים שכליים, דוד מבקש ללמוד תורה מהקב"ה עצמו. במילים אחרות: אין אפשרות ללמוד תורה בלי סיעתא דשמיא.

נעשה ונשמע

האמירה "נעשה ונשמע" פותחת ב"נעשה" - הנכונות לקבל את התורה באופן מעשי כמות שהיא. גם אם אני לא מבין את התורה אני עושה אותה. באופן דומה אומר הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג, כו) שהנותן טעם לפרטי המצוות משייך עצמו ל"כת המשתגעים" שהרי הטעם יחיד לפרטי המצוות הוא

"לצרף בהם את הבריות". כלומר, על האדם לקבל את הצו אלוקי כפי שהוא, בלי טעם.

אמנם, העשייה לא מספיקה לבדה ויש צורך גם ב"נשמע". הרמב"ם (איסורי ביאה יד, ב-ג) כתב שכאשר גר בא להתגייר מלמדים אותו את עיקרי הדת המצוות:

ומודיעין אותו עיקרי הדת [...] ומודיעין אותו עונשן של מצות וכשם שמודיעין אותו עונשן של מצות כך מודיעין אותו שכרן של מצות, ומודיעין אותו שבעשיית מצות אלו יזכה לחיי העולם הבא, ושואין שום צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען.

אחד מעיקרי הדת שמוצאים לנכון לומר לגר שבא להתגייר הוא "שואין שום צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען". דהיינו: מי שעושה קידוש בשבת ולא יודע מה זה קידוש, מי שמניח תפילין ולא יודע הלכות תפילין, לא יכול להיות צדיק גמור! אם כן, יחד עם ה"נעשה" צריך גם את ה"נשמע". התורה דורשת את עשיית המצוות יחד עם ידיעתם.

הר כגיית

אמנם זוהי רק בחינה אחת של קבלת התורה. קיימת בחינה נוספת של "כפה עליו הר כגיית". איך שלא נפרש זאת בקבלת התורה היה יסוד של כפייה.

לכולנו יש רגעים של "קטנות דמוחין", רגעים שאנחנו קמים על "רגל שמאל". עלינו לזכור שגם באותם ברגעים אין לנו ברירה אלא לקיים את המצוות.

נקודה זו מקבלת משנה חשיבות בימינו. כל עולם התרבות המערבי מושתת על חוסר כפייה. עלינו להיות מודעים ולהודות בעובדה שהיסוד הכפייתי חסר בנו. לדבר יש השפעה גם לעולם הדתי שלנו - אסור לנו לקיים את התורה והמצוות רק כי אנו רוצים. קבלת התורה צריכה לבוא מתוך מימד של כפייה. גם כשאין לי חשק, גם כשאני לא מבין.

קבלת לעתיד

כאמור, מצד אחד קבלת התורה צריכה לבוא מתוך תחושת נעשה ונשמע, ומצד שני מתוך תחושת כפייה. אמנם כדי להעניק לאותה קבלה תוקף לטווח הרחוק אנו מבקשים בברכת התורה:

הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיות כל עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאיו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך

חלקית! אל תגיד אני כבר קבעתי לעצמי איך אני אהיה וכיצד יראו החיים שלי! עלינו לקבל על עצמנו כל מה שהתורה מבקשת ונדרשת.

אתה רוצה שהילדים שלך יהיו "דתיים"? אתה רוצה שבניך יהיו יודעי שמך? עליך להפוך את דברי התורה בפך לערבים.

בשביל שהתורה תהיה ערבה בפינו צריך קודם כל לגשת אליה מתוך צימאון וענווה. כמו שחז"ל אומרים, לא לבוא לתורה כאנשים "מוכנים" - אל תצפה לקבל את התורה בצורה

שני מובנים של קיום

בפסוק כתוב "ארור אשר לא יקים". 'להקים' קשור למונח 'קיום', ועלינו להבין מונח זה. יש שני מובנים למילה 'קיום', והם הפוכים זה מזה. יש קיום שהוא כמו קיום שטרות, אשרור. בקיום שטרות, השטר עומד כשלעצמו, אך יש חשש שהוא מזויף, ולכן הקיום מסלק חשש זיוף. הקיום הזה משאיר את הדבר במצב הקיים.

יש קיום אחר לגמרי - להזרים חיות לדבר, לתת לו עוצמה וכוח. זה משהו אחר. זה יוצר משהו חדש. אדם שמקיים במובן הזה הופך להיות עובד ה' אחר, אדם חדש.

תביעת 'קיום התורה' היא מדהימה. הרמב"ן הביא מן הירושלמי שמי שלמד ולימד וכו' ולא הקים - הרי הוא בתוך הקללה. אבל בירושלמי נאמר עוד דבר שאינו מוזכר ברמב"ן:

ר' ירמיה בשם רבי חייה בר בא: לא למד ולא לימד ולא שמר ולא עשה ולא היתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק - הרי זה בכלל ברוך.

לפי שני המאמרים בירושלמי, אם כן, הקיום הזה יש בו מצד אחד אכזריות גדולה ומצד שני גמילות חסד גדול. למי שלמד ולימד ושמר ועשה אך לא קיים - הכול נמחק. וההיפך במי שלא עשה ולא לימד אך קיים - כאן חסד גדול שהכול נמחק, לטובה. זה קשה מאוד. אמנם בתודעתנו יש אכן איזון בין שני הצדדים, אך עדיין זה קשה ביותר.

הירושלמי מעמיד בפנינו תביעה דו-ממדית. יש כאן ממד אחד של מה שיכול היה האדם לעשות ולא עשה. (פעמים רבות דיברתי על כך שאדם נידון לא רק על מה שעשה ולא עשה במצוות עשה ולא תעשה, אלא גם על מה שיכול היה לעשות, על הפוטנציאל שהיה בידו.) ויש ממד נוסף והוא של הכנסת החינויות לעבודת ה'. גם על זה נתבעים.

יש בדברים ממד רטרופקטיבי. מסתכלים על כל חיי האדם ורואים: למד ולימד, שמר ועשה אך לא קיים - הכול בכלל ארור. וההיפך בכלל ברוך. זה כביכול בסוף חיי האדם, כאשר מעריכים את כל החיים בהסתכלות לאחור. אבל בוודאי זה קיים גם לאורך כל החיים. בכל שלב ושלב, בכל עשיית מצווה יש את הממד הזה של הקיום, של החינויות בעבודת ה', של הכנסת החיות בעבודת ה'. זו דרישה מתמדת לאורך כל חיי האדם.

ברמב"ם לא מצאנו חיוב כזה. אולי חשב כמו הרמב"ן אך לא כתב כך. הרמב"ן היה וודאי מודע לקושי שבדרישה הזאת,

[הערה: בחודשים האחרונים לחייו היה הרב ליכטנשטיין זצ"ל מעביר שיעור בביתו בשבתות לקבוצת תלמידים וותיקים. שיעור זה הוא האחרון שהעביר הרב זצ"ל.]^[1]

הקמת התורה

במסגרת התוכחה של משה רבנו בפרשת כי תבא מופיעה רשימה של תוכחות עם קללת ארור. האחרונה שבהן היא "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" (דברים כז, כו). רש"י פירש שיש כאן קללה כללית המקיפה כל התורה: "כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה".

אבל הרמב"ן מפרש אחרת. הוא מסכים להיקף, אך לדעתו יש כאן משהו מיוחד - איכות אחרת של קיום מצוות. מה הדבר המיוחד? הרמב"ן כותב:

ובירושלמי בסוטה (פ"ז ה"ד) ראיתי: "אשר לא יקים" - וכי יש תורה נופלת? רבי שמעון בן יקים אומר זה החזון. רבי שמעון בן חלפתא אומר זה בית דין של מטרן. דמר רב יהודה ורב הונא בשם שמואל: על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר עלי להקים. אמר רבי אסי בשם רבי תנחום בר חיאי: למד ולימד ושמר ועשה והיה ספק בידו להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור.

ידרשו בהקמה הזאת בית המלך והנשיאות שבידם להקים את התורה ביד המבטלים אותה. ואפילו היה הוא צדיק גמור במעשיו והיה יכול להחזיק התורה ביד הרשעים המבטלים אותה הרי זו ארור, וזה קרוב לענין שפירשנו. ואמרו על דרך אגדה, זה החזון, שאינו מקים ספרי התורה להעמידן כתקן שלא יפלו.

הרמב"ן מביא את הירושלמי בסוטה, ושם האמוראים עוסקים בסיפור על יאשיהו, שקרע את בגדיו לאחר ששמע את מה שכתוב בספר התורה שמצאו (מלכים ב' פרק כב). משתמע מהסיפור שיש תורה עד מציאת הספר, ויש תורה חדשה מאז מציאת הספר.

מדוע יאשיהו קרע? הרי כבר לפני כן בשנת שנים עשר למלכותו ביער עבודה זרה (דברי הימים ב' לד, ג), ומה קרה בשנת שמונה עשר למלכותו שהיה צריך ברית "לשמר בכל לב ובכל נפש להקים את דברי הברית הזאת" (מלכים ב' כג, ג)? מה היה הדבר הקשה שבגללו קרע? התשובה היא שהוא הבין שהיה חסרון גדול בעבודת ה' של העם, וזה גרם לזעזוע. מאידך, הוא גילה כאן ממד חדש בעבודת ה'.

במה שיכול - צריך להקים. נקווה שנעשה כמיטב יכולתנו ונזכה להיות מאלה שלא רק לומדים ועושים, אלא גם מקימים את התורה.

[1] סיכם ועיבד: הרב ד"ר חנוך גמליאל; ערך: הרב ראובן ציגלר.

ולכן הסתמך על הירושלמי. אך לנו ועבורנו הרמב"ן עצמו הוא סמכות מחייבת די הצורך.

הרמב"ן אומר את זה על המלך ועל מי שהכוח בידו. אך חשוב לומר שזה שייך לא רק למלך. אמנם המלך שולט על כל המדינה, לכן הוא יכול להקים הכול, אך גם האדם הפשוט

הרב שלמה ברין מעמד הר סיני - שלוש קריאות במדרש

המדרש הידוע מתאר את שתיקתו של העולם בנתינת התורה (שמות רבה, כט):

א"ר אבהו בשם ר' יוחנן כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צוח עוף לא פרח שור לא געה אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש קדוש, הים לא נדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול אנכי ה' אלהיך

מה פשר אותה שתיקה של העולם בטרם התגלות הקב"ה בסיני בדיבר הראשון- "אנכי ה' א-לוקיך"

"היו נכונים"- שתיקה כמכונות

בקריאה ראשונה נראה שהמדרש מתאר את תחושת הדריכות והנכונות לקראת נתינת התורה. המדרש נותן ביטוי ספרותי לאותו מתח באמצעות שתיקתו של העולם. העולם מצוי בדממה חרישית המבטאת את הדריכות והציפייה הגדולה להתגלותו של הקב"ה- "הס כל בשר מפני ה'"

אולם, התבוננות בתכני המדרש מעלה כמה תהיות. מילא השוורים לא געו סביבם, אך מדוע ששרפי מעלה לא יאמרו קדוש? מדוע תנודות הים פסקו? וכי תנודות הים יפריעו לשקט המצוי למרגלות הר-סיני?

"אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי"

ברצוני להציע קריאה נוספת למדרש. חז"ל מזהים קשר הדוק בין קיומו של העולם לברית סיני. עשרת הדיברות נושאים את המסר הדתי והקוד המוסרי שבהם מותנה העולם. מאותה סיבה, הפרה או ערעור על אותם כללים מחייבת כליה ח"ו- שהרי זוהי פגיעה בכל הקיום.

רש"י עה"ת הסביר את תוספת האות ה"א ליום השישי בברית העולם:

"הוסיף ה' בששי, בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר, יום הששי שכלם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית, ונחשב כאילו נברא העולם עתה, וזהו יום הששי בה"א, שאותו יום ו' בסיון המוכן למתן תורה"

כלומר, רק לאחר שישראל יקבלו ויאמרו "נעשה ונשמע" ניתן יהיה לומר שברית העולם נשלמה. "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" (ירמיה לג, כה) קיום הברית אפוא הוא תנאי הכרחי לקיומו של העולם.

אולם, מדוע העולם היה צריך לחכות אלפיים חמש מאות שנה עד נתינת התורה? נראה שהעולם היה צריך להתפתח; להכיר את האתגרים העומדים לפניו ולהגיע לבשלות מספקת לתורה. אך לאחר יציאת מצרים, שלושת ימי ההגבלה, טהרה והקרבת קרבנות, עדיין לא ניתנה תורה!

במציאות פרדוקסלית זו, דקה ושברירית- בה העולם מוכן לברית סיני והברית עצמה לא כרוחה - העולם כביכול פסק מלהתקיים. העולם אפוא מחסיר פעימה בחשש; שותק ומחריש על סף חידלון. או שתבוא התגלות ותינתן התורה או שמא- העולם ייחרב. העולם לרגע מפסיק לפעול, ומיד בתחילת מתן-תורה חוזרת לו זכות הקיום.

"מלא כל הארץ כבודו"

אולם, ישנו כיוון נוסף להבנת המדרש. הקב"ה יורד לעולם, כביכול, בכל עוצמתו והדרת גאונו. באותו רגע העולם מתבטל ומתאיין למול הנוכחות האלוקית. העולם פסק מלכת ודמם.

וכדברי הגמרא במסכת שבת (פח):

כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא כל העולם כולו בשמים. וכיון שמדיבור ראשון נתמלא, - דיבור שני להיכן הלך? - הוציא הקדוש ברוך הוא הרוח מאצרותיו, והיה מעביר ראשון ראשון

המלאות הא-לוקית היתה כה גדולה שלא היה מקום לעוד חיים לנוכח אותה מלאות. הקב"ה היה צריך "להתערב" וכביכול לפנות את הדיבור הראשון כדי לאפשר את הדיבור שלאחריו. חז"ל אומרים שהנוכחות היתה כל כך גדולה ש"כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתו של ישראל, שנאמר נפשי יצאה בדבורו" (שם). הנוכחות האלוקית כל כך גדולה שהכל מתבטל בפניה.

ואכן כך מתבאר מסיום המדרש: "אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול אנכי ה' אלהיך". ברגע אמירת המסר הגדול ביותר- "אנכי ה' א-לוקיך" העולם חזר לעבוד. הקב"ה צמצם את עצמו וכביכול "הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם" (שם).

נוכחותו של לוט מציקה לאברהם. מריבת הרועים נראית קצה קרחון של חוסר ההתאמה בין אברהם, המייעד עצמו לקרוא בשם ה' בעולם וללמד את בניו את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, לבין לוט, המבקש בעולמו בעיקר את 'כי כולה משקה', את צבירת הרכוש ואת הנאות העולם.

לעיל הזכרנו ברמז את האפשרות, שבעת הרעב ירד אברהם למצרים רק כדי שלא לריב עם לוט על פיסות הקרקע הדלות שנותרו לצאנם בשנות הבצורת בארץ כנען. הוא הבין שהריב יוביל לפירוד, וכמו שאכן קרה אחרי שאברהם נאלץ לשוב ארצה בשל פרשת שרה בבית פרעה. שם נראה, שהתורה מעוניינת שאברהם ייפרד מלוט. הבטחת ה' הגדולה ניתנה לו רק אחרי הפרד לוט מעמו, וכנאמר שם במקראות במפורש. אך אברהם בשלו, והוא ממצה כל אפשרות להישאר ליד לוט.

ושוב, במלחמת המלכים שם אברהם את נפשו בכפו ומסכן גם את חניכיו ילידי ביתו במלחמה כמעט חסרת סיכוי מול ארבעת המלכים, ובלבד שיחלץ מציפורניהם את לוט. אברהם עושה זאת כבר אחרי שלוש פרש ממנו ומדרכו, ועבר אל שכונת רשעים. מה טיבה של נאמנות זו?

דומה שהדבר קשור בפרשת כבשן האש של נמרוד, שאברהם הושלך אל תוכו בראשית קורותיו.

נכנסו כל האומות אצל אברהם אבינו אמרו לו של מי אתה, אמר להם של הקב"ה שבשמים, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש... הן היה לבו חלוק והיה בוטח על דברי אביו, נכנסו כל האומות אצלו, אמרו לו של מי אתה, אמר בלבבו אברהם גדול ממני, אם ראיתי שנמלט, אומר אני של אברהם אני, ואם לאו אומר אני שלכם אני, כיון שנמלט אברהם אמר להם של אברהם אני, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש, לא הספיק לירד עד שהמיתו האש, ונטלו המלך והשליכו לפני אביו (מדרש תהילים קי"ח, יא).

אברהם היה אז בודד מול נמרוד מלך בבל וחילותיו. יחיד שותמן בדרכו, גם אם לא לגמרי במסירות נפש לשם שמים, היה הרן אחיו, והוא שילם על כך בחייו. הדעת נותנת, שמיתתו המשונה של הרן על מזבח אמונתו של אברהם, חייבה את אברהם, אבי החסד בעולם, לאמץ את בניו של הרן, לדאוג למחסורם ולגמול להם על נאמנותו של אביהם. בנותיו של הרן היו מלכה ויסכה ובנו היה לוט. את מלכה נשא נחור,

מגילת רות זורמת אל פסוקי סיומה, העוסקים בצמיחתה של מלכות בית דוד. אנו נעסוק בפרשה זו בע"ה בהרחבה בפרקים הבאים. כרגע נעסוק בנקודה אחת הקשורה בה.

המשורר בתהילים (פ"ט) מתאר בלשונו את הבטחת ה' לדוד את בית המלכות בעיקר במילים 'חסד' ו'אמונה':

חֲסִדִּי ה' עוֹלָם אֲשִׁירָה לְדָר וְדָר אֲוִדֶּי־אֲמוֹנֶתְךָ בְּפִי: כִּי אֶמְרֶתִּי עוֹלָם חֲסֵד יִבְנֶה שְׁמַיִם תִּכְן אֲמוֹנֶתְךָ בָּהֶם (ב-ג):

וְאֲמוֹנֶתִי וְחֲסִדִּי עֲמֹ וּבְשִׁמִּי תִרְאֶם קִרְנִי (כה):

לְעוֹלָם אֲשִׁמּוּר (קרי: אֲשִׁמֹּר) לֹא חֲסִדִּי וּבְרִיתִי נֶאֱמַנְתָּ לֹא (כט):

וְחֲסִדִּי לֹא אֶפִּיר מֵעַמּוֹ וְלֹא אֲשַׁקֵּר בְּאֲמוֹנֶתִי (לד):

אִיהֵא חֲסִדֶּיךָ הָרִאשׁוֹנִים ה' נִשְׁבַּעְתָּ לְדָוִד בְּאֲמוֹנֶתְךָ (נ):

הוא ממשיך בכך את דברי נתן הנביא לדוד על חסד ואמונה:

וְחֲסִדִּי לֹא יִסּוּר מִמֶּנִּי כִּאֲשֶׁר הִסְרֹתִי מֵעַם נְשָׂאֹל אֲשֶׁר הִסְרֹתִי מִלְּפָנֶיךָ: וְנֶאֱמַן בֵּיתְךָ וּמַמְלַכְתְּךָ עַד עוֹלָם לְפָנֶיךָ (שמו"ב ד', טו-טז):

בשני הפרקים האחרונים דיברנו על החסד, ולדברינו כאן הוא המסד לכינונה של מלכות בית דוד. בפרק זה נדון באמונה, וכוונתנו לנאמנות, וכעולה מנבואת נתן, כחלק ממסד זה.

בנאמנותה המופלאה של רות לנעמי חמותה עסקנו לעיל. רות אינה עוזבת את חמותה בעת צרתה, למרות המחיר האישי הנורא שהיא עלולה לשלם בחייה שלה. שם עסקנו בכך בעיקר מצד מצוות 'ואהבת לרעך כמוך' כשער כניסה לעם ישראל. כאן נעסוק באמונה כערך בפני עצמו, ערך המתחבר עם החסד לשני היסודות שמלכות בית דוד קמה עליהם. עוצמת נאמנותה של רות אינה מאפשרת לנו לראותה כתופעה מקרית הקשורה באופייה הפרטי של אישה אחת, ואנו מבקשים את שורשיה בימים קדמונים.

נשוב לאברהם וללוט ההולך עמו מחן לארץ כנען, משם לארץ מצרים וחזרה לארץ כנען. משם לסדום וממנה לשבי

אם לא במודע, צפנה בתוכה בדרכיה הנפתלות של השגחת
ה' בעולמו, את פירעון חובו של לוט אבי- אביה הבוגדני
והחמקמק לאברהם ולזרעו.
מן החסד והאמונה של רות צמחה מלכות ישראל.

אחיהם של אברהם והרן, וחז"ל טוענים שיסכה היא שרה,
ואותה נשא אברהם לאישה. אברהם לוקח עמו את שרה
אשתו ואת לוט בן אחיו, ורואה בו את יורשו עד לפרידתם.
הוא יורד למצרים להשערתנו, כדי שלא להיפרד מלוט, והוא
שם נפשו בכפו כדי להצילו מן השבי.

אפשר שמלבד החסד שבמידותיה של רות, נאמנותה, גם (מתוך: תקוה ממעמקים: עיון במגילת רות)